

فصلنامه علمی-تخصصی

مطالعات تفسیری آلاء الرحمن

گروه علمی-تربیتی تفسیر و علوم قرآن جامعه الزهراء (ع)

دوره دوم * شماره هشتم * تابستان ۱۴۰۳

واکاوی ضرورت‌مندی حفظ قرآن از نظر امام خامنه‌ای (ع)

زینب زمانی^۱

خدیجه حسین‌زاده باردنی^۲

چکیده

تدبر و فهم آیات الهی مهم‌ترین وظیفه مسلمین در قبال قرآن است و البته باید منشأ عمل به پیام‌های الهی گردد. این مهم، در اکثر قریب به اتفاق توصیه‌های مقام معظم رهبری به حفظ قرآن، اصلی‌ترین دستواره و لبّ الباب استدلال‌هایشان قرار گرفته است. عدم توجه به این دلایل می‌تواند جامعه را به آفت «حفظ بدون تدبر در آیات شریفه و عمل به آنها» تبدیل کند که در مواقعی خطر آفرین است. معظم‌له به‌عنوان رهبر اندیشمند امت اسلامی، توصیه‌های آکیدی در طول مدت زعامت خود، در مورد حفظ، عنوان فرمودند. این پژوهش با رویکرد توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای اقدام به دسته‌بندی و تحلیل آن‌ها در دو ساحت فردی و اجتماعی نموده است. برآیند تحقیق این است که هدف رهبر فرزانه انقلاب از توصیه به حفظ، تدبر و فهم آیات، عمل به آن‌ها و ایجاد ذهنیت و معرفت قرآنی در بین آحاد مردم است که نتیجه آن رسیدن به عزتمندی فردی و اجتماعی و حرکت سریع در راستای اهداف غایی اسلام می‌باشد و البته تمام این موارد از پشتیبانی مؤیدات قرآنی و روایی برخوردار است.

واژگان کلیدی

امام خامنه‌ای، حفظ قرآن و سلوک فردی، حفظ قرآن و ضرورت اجتماعی، حفظ قرآن، ضرورت‌مندی حفظ.

Email: Noorha584523@Gmail.com	۱. دانش پژوه سطح ۳، تفسیر و علوم قرآن، جامعه الزهراء (ع) (نویسنده مسئول)
Orcid: 0009-0008-9554-599X	۲. عضو گروه علمی-تربیتی تفسیر و علوم قرآن و پژوهشگر پژوهشگاه مطالعات اسلامی، جامعه الزهراء (ع)
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۱۰	تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۱۰
استناددهی: زمانی، زینب؛ حسین‌زاده باردنی، خدیجه (۱۴۰۳). «واکاوی ضرورت‌مندی حفظ قرآن از نظر امام خامنه‌ای (ع)»، مطالعات تفسیری آلاء الرحمن، دوره ۲، ش ۸، صفحات ۱۱۷-۱۴۲.	

مقدمه

مقام معظم رهبری، ولیّ امر مسلمین، به عنوان اندیشمندی فرزانه و سیاست مداری کارآزموده که همگان به درایت و بصیرت ایشان اذعان دارند، قرآن کریم را نیاز ضروری جامعه بشری در عصر حاضر می دانند؛ چراکه این کتاب آسمانی به بهترین وجه به ملت ها می آموزد چگونه در برابر ظلم و ستم طاغوتیان ایستادگی کنند. ایشان می فرمایند:

«آن ملتی که قرآن را با خود و در وجود خود داشته باشد، هیچ مشکلی نمی تواند او را به زانو درآورد. مردم مسلمان صدر اسلام، يك عده از اقوام ضعیف ذلیل توسری خور از همه چیز محروم بودند؛ اما قرآن آن ها را به جایی رساند که سازندهی تاریخ بشر شدند؛ بزرگترین تمدن ها را مسلمین، به برکت قرآن به وجود آوردند و به برکت قرآن، علم، فلسفه، اخلاق و تقریباً همه ی دانش های بشری را پیش بردند. امروز هم اگر با قرآن آشنا باشید، می توانید همان ماجرا را دنبال و تجدید کنید. مسلمانان اگر با قرآن انس بگیرند، سیادت دنیا را در دست خواهند گرفت و دیگر این غاصب ها، این قدرت های استکباری، این حیوانات کراوات بسته ی به ظاهر انسان و در باطن وحوش، نمی آیند ادعای هدایت بشر و رهبری عالم را بکنند» (بیانات در جلسه اختتامیه مسابقات قرائت قرآن، <https://khl.ink/f/19549,۱۳۷۱/۱۱/۵>).

مسئله حفظ قرآن از جمله مسائل مهمی است که در کلام ایشان بر آن تکیه شده است. ایشان در بیانات خود به خصوص در محافل قرآنی بر توجه به این امر مهم تکیه و افری داشتند و آن را مقدمه ای برای انس و تدبر در قرآن معرفی می کنند و می فرمایند:

«اینکه می بینید ما اصرار می ورزیم بر حفظ قرآن، بر تلاوت قرآن، ایراد نکنند که این ها اصل نیست؛ ما هم می دانیم اصل نیست اما این ها وسیله است؛ بدون این وسایل نمی شود به قرآن نزدیک شد. کسی که با معارف قرآن آشنا نیست، در قرآن تدبّر نمی کند، با قرآن مأنوس نیست، چطور می تواند در یک جامعه ای که می خواهد بر اساس قرآن حرکت کند، راهنمایی بدهد» (بیانات در دیدار

شرکت‌کنندگان در سی و دومین دوره مسابقات بین‌المللی قرآن کریم،
(<https://khl.ink/f/29818۰۹۴/۳/۲>).

از این‌رو باید هدف ایشان از تأکید فراوان بر این مطلب بیشتر مورد مطالعه قرار بگیرد؛ چراکه خود معظم‌له حفظ قرآن را وسیله می‌دانند نه هدف؛ و اگر هدف اصلی تبیین نشود، ممکن است باعث گذار بی‌توجه مسلمین از آن گردد؛ به این شکل که آن‌ها حفظ را هدف بدانند و آنگاه جامعه دچار حافظان بی‌تدبر و آفت زده شود که بار عظیمی را بر دوش می‌کشند، اما از فهم معنا و تدبر در قرآن و در نتیجه هدف غایی محفوف در آن، محروم باشند؛ چه بسا به دشمنانی برای اسلام و جامعه انسانی تبدیل شوند، چنانچه نمونه‌هایی در تاریخ از این دست افراد داشته‌ایم؛ مانند خوارج صدر اسلام و وهابیان در تاریخ معاصر؛ در نتیجه پژوهش حاضر با روش توصیفی و تحلیلی درصدد یافتن پاسخ این سوال است که دلیل ضرورت‌مندی حفظ قرآن از نظر مقام عظمای ولایت چیست؟ از این‌رو برای دستیابی به این مطلب پس از تبیین مفهوم حفظ و ضرورت‌مندی به توصیف و تحلیل بیانات معظم‌له در مورد ضرورت حفظ در گستره‌ی فردی و اجتماعی پرداخته است؛ سپس هر حیطه را از جهت مادی و فرامادی مورد مطالعه قرار داده است.

پیشینه تحقیق

با جستجوی انجام گرفته در سایت‌های علمی کشور نوشتاری با عنوان «واکاوی ضرورت‌مندی حفظ قرآن از دیدگاه مقام معظم رهبری» یافت نشد، اما آثار مرتبگی در این زمینه وجود دارد. (۱) مقاله «مفهوم شناسی حفظ قرآن و تاثیر آن بر سبک زندگی» نوشته‌ی محمد مهدی بحر العلوم و همکاران که در مجله «سبک زندگی اسلامی با محوریت سلامت» در زمستان ۱۳۹۷ شماره ۴ به چاپ رسیده است. نویسنده در این مقاله پس از تبیین مراتب حفظ قرآن در مراحل الفاظ، مفاهیم، حدود و حفظ قلبی قرآن، به تشریح اینکه هر مرتبه چه مزایایی برای بهبود سبک زندگی دارد، پرداخته است.

(۲) مقاله «بررسی کیفیت انس با قرآن در تحقق جامعه قرآنی تمدن ساز از نگاه مقام معظم

رهبری» نوشته سید مهدی موسوی نیا است که نویسنده به مقوله انس با قرآن پرداخته است. ۳) مقاله «بررسی تأثیر حفظ قرآن کریم بر سلامت روان، کیفیت زندگی و عاطفه مثبت و منفی» تألیف محمدباقر کجباف است که نویسنده حفظ قرآن را از مؤلفه‌های مؤثر بر سلامت روان، کیفیت زندگی و ارتقاء عواطف بیان نموده است. این تحقیق به صورت میدانی انجام شده و به تشریح آثار حفظ قرآن پرداخته است. تفاوت مقاله حاضر با آثار انجام شده پرداختن به بحث ضرورت‌مندی حفظ از منظر امام خامنه‌ای است.

۱. مفهوم شناسی

قبل از شروع بحث، به تبیین مفهوم دو کلمه «حفظ قرآن» و «ضرورت‌مندی» پرداخته می‌شود.

۱-۱. حفظ قرآن

حفظ به معنای نگاهداری و مراقبت از چیزی و غفلت نورزیدن از آن، و در برابر کلمه فراموشی است (فراهیدی، بی تا: ۱۹۸/۳). در کلام راغب نیز علاوه بر تشریح معنای قبلی برای این واژه معنای قدرت ضبط نفس، رعایت چیزی و غمخواری نیز آمده است. (راغب، ۱۴۱۲: ۱/۲۴۵). در قرآن واژه حافظ اسم فاعل حفظ در معنای نگاهدارنده آمده است (ر.ک: طارق: ۴؛ معارج: ۲۹؛ یوسف: ۶۴) اصطلاح «حفظ قرآن» به معنای یاد گرفتن و ازبر کردن قرآن کریم (زبیدی، ۱۴۰۸: ۲۰/۲۱۸) است؛ از این رو حافظ قرآن کسی که همه قرآن یا بخشی از آن را، با رعایت همه قواعد، از بر باشد. می‌توان گفت اصطلاح حافظ قرآن از نیمه دوم قرن دوم در فرهنگ اسلامی رواج یافته است. اولین بار، واژه حافظ به معنای از برکننده قرآن، در روایتی که فضیل بن یسار از امام صادق علیه السلام نقل کرده، آمده است (مجلسی، بی تا: ۱۸۸/۷۹). در تاریخ و علوم قرآنی، اصطلاح «جمع» نیز برای حفظ قرآن در قلب‌ها و سینه‌ها، به کار رفته است (قرطبی، ۱۳۸۴: ۱/۴۹). البته این یکی از معانی جمع بود. عده‌ای از اصحاب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، قرآن را به این معنا جمع، یعنی حفظ کردند؛ پس به آن‌ها جُمَاع یا حَفَاط قرآن گفته‌اند (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۲/۳۵۵-۳۵۸؛ زرکشی، ۱۳۷۶: ۱/۲۴۹) حافظان قرآن را قُرَّاء نیز می‌گفتند (زرکشی، ۱۳۷۶: ۱/۲۴۹؛ سیوطی، ۱۳۹۴: ۱/۳۴۴؛ رامیار، ۱۳۶۹: ۱/۲۱۲) به نظر ابن جزری (ابن جزری، بی تا:

۶/۱)، اعتماد در نقل و روایت قرآن به سبب محفوظ بودن آن در سینه‌ها بود. در دیدگاه ابن اثیر (ابن اثیر، ۱۳۸۳: ۲۳/۵) عبارت «أَنَاجِيْلُهُمْ صُدُوْرُهُمْ» به این مطلب اشاره دارد، که سینه‌های امت اسلامی محل نگهداری آیات قرآن است. بدین سان، جمع قرآن به معنای حفظ آن، از زمان پیامبر ﷺ آغاز شد و خود ایشان، به عنوان «سید حافظان»، تمام قرآن را از بر داشت (رامیار، ۱۳۶۹: ۲۲۳-۲۲۱)، به حدی که به استناد آیات شانزدهم و هفدهم سوره قیامت در این کار عجله می‌کرد و خدا او را مطمئن ساخت که قرآن را در سینه‌اش حفظ می‌کند. همچنین دیگران را نیز تشویق می‌کرد تا هر چه می‌توانند قرآن را بیش تر حفظ کنند (زنجانی، ۱۴۰۴: ۳۷/۱-۳۵) و آنچه را حفظ کرده‌اند نزد او بخوانند تا ایشان درستی آن را تأیید کند (قرطبی، ۱۳۸۴: ۳۹/۱) همین توجهات باعث شده بود مسلمانان صدر اسلام نیز به حفظ توجه ویژه‌ای پیدا کنند و در تقویت و افزایش حفظ قرآن بکوشند.

۲-۱. ضرورت‌مندی

ضرورت از نظر لغوی، به معنای لزوم و انفکاک ناپذیری است (طریحی، ۱۳۷۵: ۱۵/۳). این واژه در اصطلاح فلسفه در جایی به کار می‌رود که یک محمول مثل «الف» از یک موضوع مثل «ب»، جدایی ناپذیر و غیرقابل انفکاک باشد (مدنی شیرازی، ۱۴۲۶: ۸/۲۹۰) در این صورت می‌گویند «الف» برای «ب» ضروری است. ضرورت، هنگامی که به وجود اضافه شود (یعنی ضرورت وجود برای یک چیز) وجوب، و هنگامی که به عدم اضافه شود (یعنی ضرورت عدم برای یک چیز) امتناع نامیده می‌شود. (شیرازی، بی تا: ۳۰). مفهوم ضرورت و به تبع آن، مفهوم لاضرورت (یعنی ضرورت نداشتن) مفهومی بدیهی است (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱: ۸۳/۱). پس هرگونه تعریف دیگری از آن‌ها، دوری خواهد بود (طباطبایی، بی تا: ۵۶) برخی از فقها واژه ضرورت را با اضطرار به یک مضمون دانسته، (حلی، ۱۴۰۸: ۲/۲۱۳؛ مکارم و همکاران، ۱۴۲۴: ۴۹/۱) و برخی معتقدند ضرورت به حسب مورد، اعم از اضطرار است، چراکه گاهی انسان، به چیزی اضطرار ندارد، ولی ضرورت، اقتضای انجام آن را دارد، مانند این که انجام ندادن آن کار موجب رسیدن زیان، به سرزمین مسلمین یا حاکم اسلامی و یا سبب هتک حرمت شخص محترمی شود (موسوی خمینی، ۱۴۳۴: ۳۶).

۳-۱. ضرورت‌مندی حفظ قرآن

ارزش حفظ قرآن در روایات از دو جهت قابل بررسی است:

اول: ارزش فی‌نفسه‌ی حفظ کلام الهی است از جهت ارزش والای وحیی که خداوند بنده‌اش را بدان مفتخر فرمود.

دوم: ارزش عرضی و بالنسبه یا به عبارت منطقی «آلی» حفظ، که مثلاً گفته می‌شود اگر فلان عمل را انجام دهی چنین وچنان می‌شود و به فلان هدف میرسی. یعنی «حفظ قرآن» تمام هدف نباشد.

عوامل ترغیب به حفظ در هر دو صورت فراوانند و این نشان دهنده اهمیت این موضوع است. رهبر معظم انقلاب هم در اکثر قریب به اتفاق محافل قرآنی بر این عمل تکیه و تأکید داشته و از مردم خواسته‌اند که هر چه بیشتر و بهتر به این مقوله بپردازند؛ از باب نمونه فرموده‌اند: «یک جنبه‌ی مهم‌تر دیگر، حفظ قرآن است. برادران! شماها چرا قرآن را حفظ نمی‌کنید؟ شماها جوانید. واللّه مکرر اتفاق افتاده که با خودم فکر کرده‌ام و گفته‌ام که اگر ممکن باشد، هرچه دارم، بدهم و حفظ قرآن را بگیرم؛ حافظه‌ی شما حافظه‌ی جوانی است. سنین حفظ قرآن است. کلام خدا و آیات کریمه‌ی الهیه را حفظ کنید» (بیانات در دیدار جمعی از قاریان قرآن، <https://khl.ink/f/2440,70/1/22>).

وگاهی از به تأخیر افتادن حفظ جوانان اظهار نگرانی کرده‌اند یعنی عدم وجود این امر برایشان نگران‌کننده است و چنین فرموده است:

«بعضی از آقایان هستند که سن‌هایشان دارد بالا می‌رود و وقتشان دیر می‌شود. من عقیده‌ام این است که حفظ قرآن باید از بچگی شروع بشود؛ التّعلّم فی الصّغر کالتّقش فی الحجر» (بیانات در دیدار قاریان مصری، ۷۰/۱۱/۳، <https://khl.ink/f/2562>).

وزمانی هم همه مردم را (فارغ از سن و سال) مخاطب این توصیه قرار داده و می‌فرمایند:

«حتّی در سنین ما اگر وقت و مجال بود، جا داشت و بهتر بود که کسی برای حفظ قرآن صرف وقت می‌کرد؛ اصلاً بهتر این است که همه‌ی مردم ما آنسشان با قرآن به گونه‌یی باشد که آیات قرآن به گوششان آشنا باشد؛ وقتی آیه‌ای را می‌خوانند، صدر و ذیل و قبل و بعد آیه برایشان آشنا باشد» (بیانات در دیدار قاریان، ۷۰/۱۲/۲۷، <https://khl.ink/f/2606>).

ولی آیا رهبر معظم انقلاب در مورد بقیه اعمال عبادی مثل نماز هم به همین مقدار سفارش و تأکید جمعی دارند؟ با وجود اینکه شاید اعمال دیگر ثواب بالاتری در دستگاه ثواب و عقاب الهی داشته باشد. با این وجود حفظ قرآن یکی از موکدترین اعمالی است که ایشان راجع به آن دغدغه داشته‌اند. به طوری که بعد از اینکه در سال‌های ابتدایی زعامتشان خواسته بودند که ایران حداقل باید یک میلیون حافظ داشته باشد ولی بعد از چند سال در (بیانات در دیدار قاریان و حافظان و اساتید قرآنی، ۱۳۹۰/۵/۱۱، <https://khl.ink/f/16851>) این عدد را به ۱۰ میلیون رساندند و نیاز کشور را ۱۰ میلیون حافظ اعلام کردند. از جهت دیگر، معظم‌له در توجه به این امر مهم در حوزه قرآن، همه جنبه‌های ثواب را بیان نمی‌کنند. می‌توان گفت به ارزش ذاتی حفظ اشاره مستقیم ندارند - اگر چه می‌توان این اهمیت را از مستفاد سخنانشان اقتباس کرد - ولی از ترغیب‌هایی که در کلامشان وجود دارد، چند نتیجه‌ی خاصّ حفظ، مدنظرشان هست و در طی این حدود چهل سال اکثر قریب به اتفاق توصیه‌هایشان اشاره به این موارد بوده است؛ که به نظر می‌رسد این تأکیدها اتفاقی نباشند. ایشان در موردی فرموده‌اند:

«اگر درس گرفتن از قرآن نمی‌بود، این همه به ما توصیه نمی‌کردند که قرآن را تلاوت کنیم. چون باید توجه داشته باشیم هدف این نیست که این امواج صوتی در فضا به وجود بیاید و پراکنده بشود؛ اینها برای فهم معارف قرآن است.» (بیانات در ضیافت انس با قرآن در اولین روز ماه رمضان، ۸۹/۵/۲۱، <https://khl.ink/f/9865>).

«فهم معارف قرآنی» عنوانی عام است که بر اهداف دیگر مدنظر ایشان سایه می‌اندازد و می‌توان گفت منظور ایشان از تمام توصیه‌ها به مسئله حفظ آیات، حول همین محور می‌گردد که خود زمینه‌ساز عمل قرآنی می‌باشد چنانچه فرموده‌اند:

«باید به قرآن برگردیم. برگشتن به قرآن، فقط به تلاوت و حفظ آن نیست. تلاوت و قرائت و حفظ قرآن، مقدمه‌ی فهم و عمل است» (بیانات در مراسم اختتامیه‌ی هجدهمین دوره مسابقات حفظ، قرائت و تفسیر قرآن کریم، ۸۰/۷/۲۶، <https://khl.ink/f/3090>);

و صراحتاً حفظ را وسیله‌ای اساسی برای رسیدن به دو مقوله مهم «فهم» و «عمل قرآنی» معرفی کرده و بارها و بارها تکرار کرده‌اند. از جمله در دیدار با شرکت‌کنندگان در مسابقات قرآنی فرمودند:

«به سمت حفظ قرآن بیشتر بروید. البته حفظ، هدف نیست. حفظ قرآن، وسیله است» (بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در مسابقات قرآن، ۹۰/۴/۱۴، <https://khl.ink/f/12866>).

جالب اینجاست که این وسیله را بیشتر مناسب غیر عرب زبان‌ها می‌دانند نه کسانی که عرب‌زبانند و ذاتاً آشنا با لغات و کلمات عربی. و این می‌تواند تأکیدی دوباره باشد بر اینکه حفظ از نظر ایشان بهانه‌ای است که شخص نا آشنا به لغات عربی را با قرآن مأنوس‌تر و نزدیک‌تر کرده و موجبات فهم و عمل را فراهم می‌آورد. ایشان می‌فرمایند:

«حفظ قرآن و فهمیدن مفاهیم و ترجمه‌ی کلمه کلمه‌ی قرآن، برای کسانی که به زبان عربی آشنایی ندارند، لازم است. وقتی که کلمات قرآن را فهمی دید، آن وقت تدبر لازم است» (بیانات در دیدار قاریان، ۷۰/۱۲/۲۷، <https://khl.ink/f/2606>).

با مطالعات انجام شده چنین به دست می‌آید که دلایل ایشان بر تاکید بر حفظ، بر دو مدار سیر می‌کند: یکی به جهت تاثیرگذاری بر سلوک فردی و دیگری اجتماعی. در این دو سلوک نیز بر مدار مادی و فرامادی است.

۲. ضرورت‌مندی حفظ قرآن در امور فردی

دلایل رهبری بر ضرورت حفظ قرآن، در نگاه فردی، ذیل دو سلوک فرامادی و مادی مورد مطالعه قرار می‌گیرد:

۲-۱. ضرورت حفظ قرآن در سلوک فرامادی

این مقوله به اهدافی می‌پردازد که در نگاه کلی، مادی و دنیایی نیستند - البته با اقرار به این موضوع که امور مادی و فرامادی کاملاً از هم جدا نیستند و مستقیم و غیرمستقیم بر یکدیگر اثر دارند - رهبر عزیز انقلاب در محفلی قرآنی با ارائه حدیثی از امیرالمومنین (علیه السلام) انس با قرآن را موجب هدایت و قرب الهی دانستند و فرمودند:

«انس با قرآن را و تدبیر در قرآن را روز به روز بیشتر کنید؛ در خطبه‌ای که از امیرالمومنین (علیه السلام) خوانده شد، فرمود: «ما جالس أحد هذا القرآن إلا قام عنه بزيادة أو نقصان زيادة في هدى ونقصان من عَمَى» (نهج البلاغه، خطبه ۱۷۷) وقتی پای قرآن نشستیم و از کنار قرآن بعد از بهره‌گیری از آن برخاستیم، باید هدایت ما افزایش پیدا کرده باشد و کوردلی ما کاهش پیدا کرده باشد؛ معرفت ما باید بیشتر بشود، انس ما با معارف حقّه بیشتر بشود، قرب ما به خدای متعال بیشتر بشود، شوق ما به عبادت افزون‌تر بشود» (بیانات در محفل انس با قرآن کریم، <https://khl.ink/f/39624>، ۹۷/۲/۲۷).

در تشریح ضرورت حفظ قرآن در سلوک فرامادی باید گفت که یکی از اهداف «حفظ» آیات قرآن، عمل به مضامین آن است و انس با قرآن زمینه آن را با ایجاد اعتقاد قلبی به این مفاهیم فراهم می‌کند. وقتی انسان کلام وحی را به‌خاطر می‌سپارد، ناخودآگاه جاننش تاثیر می‌پذیرد و او را در مسیر عمل به دستورهای خداوند پیش می‌برد. شخصی که حافظ قرآن است تسلط بیشتری

به آیات دارد و در موضوع تفسیر آیات می تواند دستوراتش را راحت تر و بهتر یاد بگیرد. پاداش بسیار حافظان قرآن بدین جهت است که آنان پیوسته آیات الهی را تکرار می کنند و گوشت و پوست خود را با آن می آمیزند. در این موقعیت، احتمال این که خداوند آن ها را سمت کمال و سعادت رهنمون نکند، بعید می نماید:

«در نظام اسلامی، جوهر اصلی جامعه‌ی اسلامی عبارت است از تعبد، ایمان و عمل صالح آحاد ملت؛ ... آن چیزی که موجب می شود که ملائکه‌ی الهی به آحاد بشر بگویند ﴿نَحْنُ أَوْلَاؤُكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ﴾ (فصلت: ۳۰ - ۳۶) ما، هم در دنیا با شما هم پیوند و هم‌دستیم، هم در آخرت و خیلی مهم است، این است: ایمان، تعبد و عمل صالح در آحاد مردم» (بیانات در دیدار نمایندگان مجلس شورای اسلامی، ۹۴/۳/۶، <https://khl.ink/f/29853>).

عمل به دستورات دین با فهم قرآن و انس با آن، هم از نظر کمیت و هم کیفیت رشد پیدا می کند چرا که معارف عالی آن در رگ‌های انسان جاری شده و به قلب و فکر او نفوذ می کنند. ازینجاست که عمل او هم رنگ و بوی قرآنی می گیرد چرا که از کوزه همان برون تراود که در اوست.

از عامل به قرآن هرگونه اندوه و خوفی برطرف می شود و چنین است که رهبر انقلاب فرمودند: «در حفظ، تعالی معنوی هست، گسترش فکرو عقیده هست، شادی و سکینه‌ی روح هست؛ ﴿فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالَزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا﴾ (فتح: ۲۶) وقتی که آن آرامش دینی و آن سکینه‌ی دینی آمد، تقوا زیاد می شود: ﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَرْدَادُوا إِيْمَانًا مَعَ إِيْمَانِهِمْ﴾ (فتح: ۲۴)؛ این سکینه و آرامش موجب می شود ایمان انسان روزبه‌روز افزایش پیدا کند؛ ایمان به چه؟ ایمان به خدا، ایمان به قدرت الهی؛ دنبالش می گوید: ﴿وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ (فتح: ۲۴)؛ همه چیز دست خدا است، همه چیز لشکر خدا است. در یک جای دیگر می گوید:

﴿وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ﴾ (مدثر: ۳۱)؛ هیچ‌کس جز خود او، قادر به شمارش جنود الهی نیست. قرآن این است: یک قدرت فوق‌العاده و بی‌انتها که ما به قدر ظرفیت خودمان باید بتوانیم ان‌شاءالله از آن استفاده کنیم» (بیانات در محفل انس با قرآن کریم، ۱۴۰۰/۱/۲۵، <https://khl.ink/f/47709>).

رهبر معظم انقلاب این استفاده را باعث رشد درونی و دینی می‌دانند و چنین فرمودند: «انسان وقتی معنای قرآن را فهمید، می‌تواند در آن تدبیر کند؛ وقتی تدبیر کرد، می‌تواند به معارف عالی دست پیدا کند و رشد پیدا کند. انسان با انس با قرآن، در درون رشد پیدا می‌کند» (بیانات در دیدار قاریان، ۹۱/۴/۳۱، <https://khl.ink/f/20482>).

و تاکید همیشگی ایشان که همه این مزیت‌ها در گرو انس و تدبیر در قرآن است: «و چقدر لطایف در قرآن کریم هست که این‌ها را جز با تدبیر نمی‌توان فهمید. بنابراین حفظ و فهم معانی قرآن و تلاوت آن لازم است» (بیانات در دیدار قاریان شرکت‌کننده در بیست و سومین مسابقات بین‌المللی قرآن، ۸۵/۷/۴، <https://khl.ink/f/3353>).

که این انس و تدبیر برای کسی که حافظ قرآن به مراتب بیشتر است: «امکان تدبیر در قرآنی که در حفظ انسان هست، به مراتب بیشتر از امکان تدبیر برای کسی است که قرآن را حافظ نیست» (بیانات در دیدار قاریان، ۸۶/۶/۲۲، <https://khl.ink/f/3400>).

۲-۲. ضرورت حفظ قرآن در سلوک مادی

در منابع دینی مسلمین، تاکید بر این مسأله که عمل به قرآن آبادکننده دنیا و آخرت است، فراوان به چشم می‌خورد؛ به عنوان مثال، علامه مجلسی در تفسیری که برخطبه ۱۵۲ نهج‌البلاغه دارند توضیحی در مورد کلمه «حمی» که در خطبه به این صورت آمده: «لَا تُفْتَحُ الْخَيْرَاتُ إِلَّا بِمَقَاتِحِهِ وَ لَا تُكْشَفُ الظُّلُمَاتُ إِلَّا بِمَصَابِحِهِ قَدْ أَحْمَى حِمَاهُ وَ أَرْعَى مَرْعَاهُ فِيهِ شِفَاءٌ» دارند که چنین است:

«قولی می‌گوید حضرت، کلمه حمی را استعاره آورده برای حفظ (قرآن) و تدبیر در آن و عمل به قوانین آن، چون حفظ قرآن، مایه سلامتی انسان است، اما در دنیا به وسیله قرآن از چنگال بسیاری از ستمگران محفوظ است، زیرا آن‌ها مفسران و حاملان قرآن را احترام می‌کنند، و در آخرت، خود قرآن، حافظان و اندیشمندان را از عذاب خدا محفوظ می‌دارد، همچون غُرُق گاهی که پناهندگانش را حمایت می‌کند» (مجلسی، بی‌تا: ۳۷۵/۶۵).

مقام معظم رهبری نیز در مورد امنیت بخشی قرآن کریم فرمودند:

«قرآن، محیط زندگی را آباد می‌کند، زندگی را از امنیت و سلامت و آسایش برخوردار می‌کند. ﴿يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ﴾ (مانده: ۱۶). راه‌های سلامت را، راه‌های امنیت را، راه‌های آسایش در زندگی را به انسان‌ها نشان می‌دهد. انسان‌ها در طول تاریخ دست‌به‌گریبانِ ظلم و تبعیض و جنگ و ناامنی و لگدمال شدن ارزش‌ها بوده‌اند، امروز هم هستند؛ راه علاج این‌ها قرآن است» (سخنرانی تلویزیونی در پایان محفل انس با قرآن کریم، ۹۹/۲/۶، <https://khl.ink/f/45426>).

ایشان سپس به بیان مثال‌هایی در زمینه اهمیت قرآن‌آموزی در راستای زندگی مادی دنیوی پرداختند و با استفاده از این فرموده امیرالمومنین (علیه السلام): «إِنَّ الْقُرْآنَ ظَاهِرُهُ أُنِيقٌ وَبَاطِنُهُ عَمِيقٌ؛ قرآن ظاهرش زیبا، و باطنش عمیق و ناپیداست.» (نهج البلاغه: خطبه ۱۸) بیان داشتند که:

«بسیاری از امور را ما می‌توانیم از قرآن بفهمیم - و این غیر از فهم کَمَلین از قرآن است - ولی با همین فهم خودمان می‌توانیم دنیا را آباد کنیم و بسیاری از مشکلات بشر را حل نماییم».

سپس به این نکته توجه داده‌اند که: «مردم به دوگونه به دنیا اقبال دارند؛ و در ادامه به شرح این دو نوع تفکر پرداخته و چنین فرمودند:

«عده‌ای همه قواعد زندگی انسانی را، دوستی‌ها را، دشمنی‌ها را، رابطه‌ها و هدف‌ها و انگیزه‌ها را در کار دنیا محصور می‌کنند و معنایشان هم از دنیا پول و قدرت و شهوت و اینگونه مسائل است و همه تلاش و رابطه‌گیری‌هایشان برای

اینها است؛ اینگونه قاعده‌سازی را خداوند رد می‌کند و برایشان نصیبی در زندگی اصلی و اخروی وجود ندارد ﴿فَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِن خَلَقٍ﴾ (بقره: ۲۰۰)؛ در مقابل عده‌ای هستند که از خدا حسنه می‌خواهند، آنها هم دنیا می‌خواهند، ولی مطابق فطرت الهی؛ و در نهایت هم به مقاصد حقیقی زندگی می‌رسند ﴿وَمِنْهُمْ مَن يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ﴾ (بقره: ۲۰۱). به قارون نمی‌گفتند که هر چه را داری یا نداری دور بریز؛ می‌گفتند آنچه را داری وسیله قرار بده. پول و ثروت دنیا وسیله است، وسیله‌ی رسیدن به مقامات عالی‌ی بشری و انسانی است، وسیله‌ی رسیدن به مقامات معنوی است؛ می‌تواند وسیله باشد. شما می‌توانید با پول دنیا را آباد کنید، زندگی‌های انسان‌ها را نجات بدهید، تبعیض را برطرف کنید، فقرا و ضعفا را از حالت فقر و ضعف بیرون بیاورید. ﴿وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ﴾ (قصص: ۷۷) اولاً آنچه در اختیار تو است، آتاک الله است، خدا به تو داده؛ ثانیاً راهش این است که این را برای خدا مصرف کنی ﴿وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا﴾ (قصص: ۷۷)؛ اما این جور هم نیست که خود تو هم حظّی و سهمی نداشته باشی؛ چرا، تو هم سهمی داری، سهم خودت را هم استفاده کن. ﴿وَ أَحْسِنَ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ﴾ (قصص: ۷۷)؛ ببینید، این قاعده‌ی زندگی‌ای است که اسلام برای ما معین می‌کند» (۹۹/۲/۶).

عمل بر طبق قاعده قرآن باعث زندگی امن دنیوی و فلاح اخروی است.

«قرآن کتاب سعادت بشر است بلاشک سعادت دنیا و آخرت. قرآن فقط برای سعادت آخرت نیست؛ سعادت دنیا را هم قرآن تأمین می‌کند. سعادت دنیا یعنی برخوردارِ از نعم الهی در این نشئه؛ این را با قرآن می‌شود تأمین کرد. می‌شود ملّت‌ها با قرآن، با عمل به قرآن عزّت پیدا کنند، رفاه پیدا کنند، دانش پیدا کنند، قدرت پیدا کنند، وحدت و انسجام پیدا کنند، سبک زندگی شیرین پیدا کنند؛

این‌ها همه امور دنیوی است» (بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در مسابقات بین‌المللی قرآن، ۹۸/۱/۲۶، <https://khl.ink/f/42253>).

از آنچه گفته شد می‌توان دریافت که ضرورت فرامادی «حفظ قرآن» در نگاه معظم له عبارت است از: ایجاد زمینه تدبیر، اعتلای جنبه هدایتی، تعالی معنوی، گسترش فکر و عقیده، شادی و سکینه‌ی روح و افزایش تقوا و ضرورت مادی آن اموری چون: قدرت دنیوی، پیشرفت، رفاه مادی، عزت، امنیت و سلامت و آسایش. البته در مورد عزت، امنیت، سلامت و آسایش بیشتر مراد جنبه‌ی مادی امور نامبرده شده است.

۳. ضرورت‌مندی حفظ قرآن در امور اجتماعی

محکم‌ترین و بیشترین استدلال‌های مقام معظم رهبری در ضرورت حفظ قرآن به امور اجتماعی برمی‌گردد؛ حتی اموری که در قسمت فردی گفته شد، گویا قرار است نفعش به اجتماع برسد و در جهت اعتلای نظام مقدس حکومت اسلامی که - اهم واجبات است - مصروف گردد. ضرورت حفظ قرآن در سلوک اجتماعی نیز به مادی و فرامادی تقسیم می‌شود.

۳-۱. ضرورت حفظ قرآن در سلوک اجتماعی فرامادی

«آکنده شدن معنویت قرآنی در سطح جامعه» و «خشوع دل‌ها جهت پذیرش معارف اسلام» از جمله ضرورت‌های قابل طرح در بیانات امام خامنه‌ای است که در ذیل به تفصیل تشریح می‌شود.

۳-۱-۱. آکنده شدن معنویت قرآنی در سطح جامعه

در زمینه تأثیرات حفظ و تدبیر در قرآن در ساحت اجتماع، مهم‌ترین جریان مد نظر رهبر، آکنده شدن معنویت قرآنی در سطح جامعه و ایجاد فضای فکری قرآنی است؛ زیرا باعث می‌شود مسلمین از کرنش در برابر زورگویان بپرهیزند و روحیه ظلم ستیزی و مقاومت و ایمان به وعده نصرت الهی را در خود تقویت کنند. رهبر فرزانه انقلاب اسلامی در مورد جلسات و محافل قرآنی فرمودند:

«این جلسات همه مقدمه است برای اینکه فضای کشور و ذهنیت عمومی مردم ما، فضای قرآنی بشود... اگر با حفظ با قرآن انس گرفتیم، آن وقت این فرصت پیدا خواهد شد که صاحبان فکر از قشرهای مختلف، بر روی نکات قرآنی تدبّر کنند، چیزهایی را از قرآن استفاده کنند، استنباط کنند، بفهمند و به سؤالات گوناگون زندگی جواب بدهند... در دنیای اسلام یک عده انسان‌های بی‌ارزش و نالایق و پست، سرنوشت برخی از جوامع اسلامی را در دست گرفته‌اند؛ این‌ها به‌خاطر دوری از قرآن و عدم آشنایی با حقایق قرآنی است» (بیانات در محفل انس با قرآن کریم، ۹۶/۳/۶، <https://khl.ink/f/36663>).

۲-۱-۳. خشوع دل‌ها جهت پذیرش معارف اسلام

از نگاه مقام معظم رهبری خشوع دل‌ها جهت پذیرش معارف اسلام یکی از ضرورت‌های حفظ و عمل به قرآن است؛ چنانچه فرموده‌اند:

«تلاوت قرآن با صوت خوش موجب می‌شود که دل انسان نرم شود، خشوع پیدا کند، آماده بشود برای فهم معارف قرآنی و آیات قرآنی» (بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در مسابقات بین‌المللی قرآن کریم، ۹۱/۴/۴، <https://khl.ink/f/20076>).

و در ادامه فرمودند:

«امروز دنیای اسلام احتیاج دارد به درسی که قرآن به ملت‌ها داده است برای استقامت، ایستادگی، حیات طیبه و عزت اسلامی برای ملت‌ها. درس‌های قرآن در این زمینه، درس‌های حیات‌بخشی است» (بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در مسابقات بین‌المللی قرآن کریم، ۹۱/۴/۴، <https://khl.ink/f/20076>).

و درس‌های قرآن را صبر و ایستادگی، ایمان به هدف و حرکت در راه آن دانستند که باعث پیروزی بر پیچیده‌ترین تجهیزات نظامی و اطلاعاتی دشمن می‌شود؛ از طرفی سستی و احساس ضعف، یا کم شدن توکل به خدا، را باعث شکست قطعی دانستند؛ از این‌رو انتشار انس با قرآن

همراه با تدبیر را وظیفه‌ای همگانی عنوان کردند:

«اگر قرآن در جامعه رواج پیدا کند، رونق پیدا کند، حفظ قرآن رایج بشود، انس با قرآن در بین اقشار مختلف جامعه رواج پیدا بکند، جامعه برای عمل به قرآن نزدیک می‌شود؛ ما این را می‌خواهیم» (بیانات در دیدار شرکت کنندگان در سی‌ویکمین دوره‌ی مسابقات بین‌المللی قرآن کریم، ۹۳/۳/۱۳، <https://khl.ink/f/26600>).

در این صورت خواهد بود که:

«می‌توانیم امیدوار باشیم که امت اسلام عزّت وعده داده شده‌ی از سوی خدای متعال را به دست خواهد آورد: ﴿وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ﴾ (منافقون: ۸)؛ این عزّت را آن وقت خدا به امت اسلامی خواهد داد» (بیانات در دیدار شرکت کنندگان در سی‌ویکمین دوره‌ی مسابقات بین‌المللی قرآن کریم، ۹۳/۳/۱۳، <https://khl.ink/f/26600>).

مولفان تفسیر نمونه آیه مورد نظر را جواب دندان شکن به منافقینی دانسته که قصد تحقیر کردن مسلمین را داشتند (مکارم، ۱۳۵۳: ۱۶۲/۲۴).

بنابراین، می‌توان اهداف فرامادی حفظ قرآن که از فحوای کلام معظم له، استنباط می‌شود را در این موارد برشمرد:

- ایجاد فضا و ذهنیت قرآنی در جامعه در جهت فهم معارف اسلامی و عمل به فرامین الهی که سبب «قرب الهی» است.

- پند گرفتن از درسی که قرآن به ملت‌ها داده است برای استقامت و ایستادگی در برابر ظالمان و در نتیجه «عزت و حیات طیبه».

- صبر، ایستادگی و مقاومت در رسیدن به هدف باتوکل به خدا و باور به وعده نصرت و عزتمندی الهی که باعث «عدم یأس و ناامیدی» ناشی از شکست‌هاست.

- پررنگ شدن تعبد، ایمان و عمل صالح آحاد ملت.

امور مادی تکیه ایشان در سطح اجتماعی، بیشتر تنظیم روابط اجتماعی، فراگیری دستورات الهی در زمینه چگونگی برخورد مسلمین با یکدیگر و مهربانی با هم و در مقابل، شدید و غلیظ بودن با کفار و عدم دوستی و سلطه‌دهی آنان بر مسلمین بوده که باعث پیشرفت عزتمندانه مسلمین در سایه عزتمندی قرآن می‌شود و از مصادیق آن بی‌تفاوت نبودن در قبال ظلم و به‌خصوص ظلم به جوامع اسلامی دیگر، و مبارزه در راستای ظلم ستیزی است.

۲-۳. ضرورت حفظ در سلوک اجتماعی مادی

پیشرفت کردن در دنیای مادی‌ای که خلقت الهی است و با سنت‌ها و فرامین او اداره می‌شود، در صورتی امکان‌پذیر است که به این سنت‌ها و قوانین توجه شود و در راستای آن‌ها انجام گیرد. تاریخ مشحون است از سرگذشت انسان‌ها و جوامع، تا انسان زمان حال با توجه به راهی که آن‌ها طی کردند و نتیجه‌ای که عایدشان شد، راه خود را انتخاب نماید. بر این اساس خداوند علاوه بر بیان سرگذشت پیشینیان، با ارائه دستورات و تبیین سنن خود - که هیچ تبدیل و تحویلی در آن‌ها راه ندارد - کمک شایانی در این انتخاب نمود و این دستورات و تبیینات را با نزول قرآن در اختیار انسان قرار داد تا او ضعف بینشی و ابزاری خود را با آن جبران نموده و برای انتخاب بهترین راه مانعی نداشته باشد. حلقه اتصال بین این لطف الهی و عمل انسان، همانا تدبر در قرآن و فهم آن است که اگر نباشد قرآن با آن همه عظمت، تاثیری در هدایت انسان نخواهد داشت؛ بسان ریختن باران بر ظرفی واژگون. چینی است که رهبر معظم انقلاب، قرآن را در جهت کسب امور پیش روی، نسخه‌ای می‌دانند که دنیای بیمار کنونی با عمل کردن به دستورات آن سالم می‌شود و رشد می‌کند.

۱-۲-۳. کسب عزت در دنیا

ذلتی که ناشی از تسلط کفار بر جوامع مسلمین وجود دارد و اینکه آنان خود را عامل بقای این جوامع می‌دانند؛ به‌خاطر عدم تمسک به قرآن است؛ «ما این درمان را از دست داده‌ایم. «عِصْمَةُ لِمَنْ تَمَسَّكَ بِهِ وَ نَجَاةٌ لِمَنْ تَبِعَهُ، واقعیت است؛ قرآن این است. ما امروز هم در زندگی شخصی مان به قرآن احتیاج داریم، هم در زندگی اجتماعی، هم در سیاستمان، هم در سلوک حکومتی خودمان» (بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در مسابقات بین‌المللی قرآن،

زندگی شخصی، اجتماعی و حکومتی می‌دانند. (<https://khl.ink/f/39457>، ۹۷/۲/۶) و درمان آن را به‌منصبه عمل درآوردن معارف قرآنی در

۲-۳-۲. ممانعت از جنگ و برادرکشی

در نگاه مقام معظم رهبری پرهیز از جنگ و برادرکشی یکی از ضرورت‌های حفظ و عمل به قرآن است. در مضمون بیاناتشان هست که بیماری‌های دیگری نیز در جوامع مسلمین وجود دارد؛ مثل اینکه کسانی حاضرند به‌خاطر حفظ مطامع مادی خود با هر دعوت حقی مبارزه کنند و بجنگند، طبق سیاست دشمنان اسلام و به نیابت از آنها در کشورهای اسلامی، در میان جوامع اسلامی و در امت اسلامی برادرکشی و جنگ داخلی به‌راه بیندازند، یا کسانی هستند که حاضرند با رژیم صهیونیستی همکاری کنند، برای اینکه برادر مسلمان خودشان را به خاک بیندازند؛ با شیطان می‌سازند، دست‌به‌دست هم می‌دهند و گمان باطلشان این است که در راه هدایت دارند قدم برمی‌دارند. ﴿إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ يُحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ﴾ (اعراف: ۳۰). رهبر انقلاب در این زمینه می‌فرمایند:

«امروز بلای دنیای اسلام دوری از قرآن است؛ وضع فلسطین را ببینید! یک ملتی از خانه‌ی خود دور افتاده، آنهایی که در این خانه مانده‌اند، زیر انواع فشارها قرار دارند... و مسلمان‌ها دارند همین‌طور نگاه می‌کنند، موضع را باید امت اسلامی بگیرد؛ امت اسلامی، دولت‌های اسلامی، حکومت‌های اسلامی هستند که باید بایستند و نمی‌ایستند. چرا؟ چون از قرآن دورند؛ چون به قرآن بی‌اعتقادند. آیه‌ی شریفه‌ی سوره‌ی انفثحنا را تلاوت کردند: ﴿أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ﴾ (فتح: ۲۹) [اما] عکسش را عمل می‌کنند؛ بین ما جنگ و اختلاف و دعوا و شیعہ - سنی و عرب و عجم و بقیه‌ی چیزها را دشمنان راه می‌اندازند. قرآن تکلیف ما را معین کرده است؛ آن‌ها را به ما معرفی کرده: ﴿قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَهِهِمْ وَ مَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ﴾ (آل عمران: ۱۱۸) دشمنی آن‌ها که با اسلام و مسلمین تمام نمی‌شود؛ ﴿وَ مَا نَقْمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ﴾ (بروج: ۸) دشمنی‌شان به‌خاطر گرایش به اسلام است... اگر خودمان

را به قرآن نزدیک بکنیم، بلاشک بر دشمن غلبه پیدا می‌کنیم، این دشمن هر که باشد؛ ﴿وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوْا الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا﴾ (فتح: ۲۲ و ۲۳) وعده‌ی الهی است، وعده‌ی قرآنی است؛ ﴿وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَن يَنْصُرُهُ﴾ (حج: ۴۰)» (بیانات در محفل انس با قرآن کریم، ۹۷/۲/۲۷، <https://khl.ink/f/39624>).

۳-۲-۳. پیشرفت قوی و باعزت

رهبر انقلاب در دیدار با معلمان و در مورد چگونگی تربیت کودکان فرمودند:

«اکسیر علاج مشکلات کشور این است: احساس مقاومت، روحیه‌ی مقاومت. خب دنیا، دنیای زورگویی است؛ باید یک ملت بتواند در مقابل زورگویی‌ها مقاومت بکند؛ این را باید از بچگی یاد بگیریم، این از نوجوانی باید در ما نهادینه بشود. یا ارزش برخورداری از اعتماد به نفس؛ این‌ها چیزهایی است که لازم است و باید انجام بگیرد. با این‌ها آن وقت آن نسل سازنده‌ی تمدن به وجود می‌آید؛ نسلی که می‌تواند ملت را عزت‌مند کند، کشور را عزت‌مند کند، به وجود می‌آید» (بیانات در دیدار معلمان، ۱۴۰۱/۲/۲۱، <https://khl.ink/f/50226>).

وراه آموختن همه این‌ها در قرآن است:

«راه پیشرفت قوی، قدرتمندانه، با عزت و موفق عبارت است از ارتباط با قرآن؛ مادر همه‌ی این خیرات، این کتاب عزیز الهی است... هرچه می‌توانید تعلیم و تعلم قرآن را زیاد کنید» (بیانات در محفل انس با قرآن کریم، <https://khl.ink/f/36663>، ۹۶/۳/۶).

۳-۲-۴. رسیدن به تمدن نوین اسلامی

با توجه به تقسیم‌بندی اولیه در مورد حفظ قرآن، ایشان، اشاره‌ای به ارزشمندی ذاتی آن، ندارند. از امور مربوط به ارزشمندی آلی این اقدام شایسته هم بر امور خاصی تکیه دارند؛ نه همه‌ی آن‌ها.

هدف ایشان از توصیه فراوان به حفظ قرآن، حفظ ایمان و اسلامیت آحاد مردم وجوامع اسلامی و حرکت در راستای نفی ظلم و تسلط کفار، و در جهت اعتلای آرمان‌های انقلاب و رسیدن به حکومت جهانی و تمدن نوین اسلامی است. می‌توان چنین فرضیه‌ای را مطرح کرد که ایشان برای بالا بردن سطح سواد قرآنی و تدبر در قرآن و تربیت قرآنی در جامعه، حفظ را مطرح کردند. اولاً جامعه از آفات توجه صرف به تلاوت بر حذر باشد و ثانیاً با انس گرفتن و تدبر در آیات وحی نسلی قرآنی و با تربیت الهی به وجود آید. بعد از گذشت حدود ۱۰ سال از شروع تاکیدات ایشان، در سال ۷۱ فرمودند:

«این، یک فصل جدید است. بحمدالله فصل حفظ قرآن در حال اشباع است... فصل بعدی که باید با جدیت دنبال کنیم، فصل فهمیدن معانی و کلمات و معارف قرآنی است. اگر ان شاء الله روی این‌ها کار شود، بدانید که قرآن، خودش را به شما خواهد داد و آن ملتی که قرآن را با خود و در وجود خود داشته باشد، هیچ مشکلی نمی‌تواند او را به زانو در آورد» (بیانات در جلسه اختتامیه مسابقات قرائت قرآن، <https://khl.ink/f/19549.۷۱/۱۱/۵>).

ولی با وجود تاکیداتی که داشتند؛ با کمال تعجب مشاهده شد که در سال‌های اخیر این توصیه کم‌رنگ شده است؛ در محفل قرآنی سال ۱۳۹۹ با بیانی گله‌آمیز چنین فرمودند:

«قرآن کتاب زندگی است. اگر آحاد بشر قواعد زندگی را با قرآن تطبیق بکنند، سعادت دنیا و آخرت نصیب آن‌ها خواهد شد. مشکل ما این است که این کار را نمی‌کنیم؛ مشکل ما این است که ما زندگی را با قواعد قرآن تطبیق نمی‌کنیم؛ مثل کسی که به پزشک مراجعه می‌کند و نسخه‌ی پزشک را می‌گیرد، لکن به آن نسخه عمل نمی‌کند. این مراجعه‌ی به پزشک بدون عمل کردن به نسخه اثری نخواهد داشت؛ امروز وضع ما این جور است».

در این جلسه توصیه خاصی به حفظ دیده نشد. به دستورات قرآنی اشاره شد که اگر فهم شده و عمل می‌گردیدند، چه آثار مبارکی در جامعه و جهان ایجاد می‌شد:

«فرض کنید ﴿لَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ﴾ (اسراء: ۳۶)؛ دنبال چیزی که به آن یقین نداری راه نیفت؛ به آن چیزی که یقین نداری اعتماد نکن. الان ژورنالیسم رایج دنیا درست، عکس این عمل می‌کنند؛ یعنی آن چیزهایی را که شایعه‌پردازی می‌کنند، دروغ‌پردازی می‌کنند، چیزهایی است که از آن اطلاعی هم ندارند، علمی هم ندارند، بیخودی آن‌ها را پخش می‌کنند. در داخل جامعه‌ی خود ما هم متأسفانه از این چیزها وجود دارد. این نقطه‌ی مقابل رفتاری است که امروز در دنیا هست. اگر چنانچه ما همین یک دستور را عمل بکنیم، بخش مهمی از مشکلات ما حل خواهد شد. یا ﴿لَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾ (هود: ۱۱۳)؛ به کسی که ستمگر است، به ظالم اعتماد نکنید، گرایش پیدا نکنید - «رکون» یعنی میل پیدا کردن و گرایش پیدا کردن و اعتماد به او کردن. نتیجه‌ی اعتماد کردن به ظالم همین می‌شود که شما می‌بینید دولت‌های مسلمان، مجموعه‌های اسلامی به ظالم‌ترین و ستمگرترین عناصر عالم اعتماد می‌کنند و نتیجه‌اش را دارند مشاهده می‌کنند و می‌بینند. یا ﴿اقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ﴾ (حجرات: ۹)؛ عدل به خرج بدهید؛ قسط و عدل و انصاف در همه‌ی امور زندگی را دستور داده‌اند؛ یا ﴿لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ﴾ (انفال: ۲۷)؛ در امانت خیانت نکنید. امانت فقط پولی نیست که شما دست بنده دارید؛ مقامی هم که، مسئولیتی هم که به‌وسیله‌ی شما به من داده شده امانت است. اگر چنانچه این امانت را درست عمل نکنم، خیانت در امانت است. ببینید شما، اگر همین یک دستور را ما عمل بکنیم چه اتفاقی خواهد افتاد... یا مثلاً ﴿فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ (آل عمران: ۱۷۵) که دنباله‌ی آن آیه‌ی ﴿إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ﴾ (آل عمران: ۱۷۵) است، که آمدند گفتند «علیه شما دارند توطئه می‌کنند، بترسید»، [مسلمانان را] می‌ترساندند. قرآن می‌فرماید که نخیر، از آن‌ها ترسید،

از من بترسید؛ خدای متعال را عبادت بکنید، اعتماد به خدا بکنید، در مقابل دشمن محکم بایستید و می‌توانید دشمن را به عقب برانید. خود این ترسانده‌ی از افراد ظالم که به انسان می‌گوید از این و از آن بترسید، از این قدرت‌ها بترسید و ملاحظه کنید، شیطان است؛ که ما در طول تاریخ هم مشاهده می‌کنیم کسانی که از این قدرت‌ها ترسیده‌اند، دچار آزمون‌های سخت و تلخ زندگی شده‌اند. امروز قدرت‌های اسلامی، دولت‌های اسلامی ملاحظه‌ی قدرت‌های ظالم دنیا را می‌کنند، از آن‌ها می‌ترسند و قدرت خودشان را ندیده می‌گیرند؛ نتیجه این می‌شود که تو سرشان می‌خورد. امام علیه السلام این نترسیدن از قدرت را به همه‌ی ما یاد داد که از قدرت‌های ظالم و زورگو ترسید» (سخنرانی تلویزیونی در پایان محفل انس با قرآن کریم، ۱۳۹۹/۰۲/۰۶، <https://khl.ink/f/45426>).

در سال ۱۴۰۰ شمسی در محفل انس با قرآن کریم حتی یک بار هم به حفظ قرآن اشاره‌ای نکردند و در مورد هدایت قرآنی و سپس مسایل روز سخن گفتند. در سال ۱۴۰۱ شمسی هم سخن و توصیه‌ای به حفظ قرآن نیست. در محفل قرآنی این سال بر جنبه «ذکر» بودن قرآن تأکید کرده و در نهایت فرمودند:

«تلاوت باید تکرار بشود. بارها بنده عرض کرده‌ام که باید تلاوت را تکرار کرد؛ باید قرآن را از اول تا آخر خواند و تمام کرد، دوباره شروع کرد، از سر تا آخر، و پیوسته و پی‌درپی باید قرآن را استفاده کرد» (بیانات در محفل انس با قرآن کریم، ۱۴۰۱/۱/۱۴، <https://khl.ink/f/49983>).

در محفل قرآنی سال ۱۴۰۲ شمسی نیز سخنی از حفظ قرآن به میان نیامد، اما بالا بردن سطح فهم قرآنی مردم به هر وسیله، از توصیه‌های معظم‌له به مسئولین بود به این نحو که:

«قرآن مجید در همه عرصه‌های فردی، خانوادگی، اجتماعی، حکومتی و حتی روابط بین‌الملل، مملو از تدبیر و حکمت است که باید به آموختن و بکارگیری این دروس اهتمام جدی داشت که خوشبختانه امروز همه زیرساخت‌های لازم برای این کار فراهم است» (بیانات در محفل انس با قرآن کریم، <https://khl.ink/f/52299>، ۱۴۰۲/۱/۳).

ایشان ضمن ابراز خرسندی از اینکه طبق آمارها، رشد شاخص قرآن در کشور بیشتر از همه شاخص‌ها است؛ آشنا نبودن مردم و مستمعین کشورمان با زبان قرآن را مانعی در درک مفاهیم قرآنی برشمردند و تأکید کردند باید متخصصان و فعالان قرآنی برای این موضوع راه‌هایی پیدا کنند تا مضامین عالی آیات نیز به گوش دل شنوندگان تلاوت برسد. و خودشان نیز راه حل‌هایی ارائه فرمودند که عبارتند از:

۱. برگزاری مجالس تلاوت قرآن با ترجمه و تفسیر آیات برای انتقال مفاهیم و مضامین قرآنی به مستمعین و اثرگذاری بر آنها؛

۲. تلاش متخصصان و فعالان قرآنی برای یافتن شیوه‌های این مسئله مهم؛

۳. همه مساجد به پایگاه‌های رواج تلاوت و استماع قرآن و ارائه تفسیر آیات قرائت‌شده تبدیل شوند؛

۴. به عموم مردم هم توصیه کردند به گونه‌ای عمل کنند که هر روز حتی اگر شده یک صفحه از قرآن را بخوانند. این خط سیر و بعضاً اشاره‌های ایشان نشان می‌دهد که با وجود افزایش چشمگیر تعداد حفاظ، داعیه اصلی ایشان در حفظ قرآن، در حد انتظار برآورده نشده است.

نتیجه‌گیری

حفظ قرآن امری پسندیده بوده و توصیه به آن دارای پشتوانه‌های بسیاری در احادیث و سخنان بزرگان می‌باشد. ضرورت این اقدام شایسته می‌تواند ذاتی یا آلی باشد و تأثیرات فردی یا اجتماعی در بعد مادی یا فرامادی داشته باشد. به نظر می‌رسد رهبر انقلاب در توصیه‌های فراوانی که نسبت به این عمل مقدس داشته‌اند، اهداف خاصی را دنبال می‌کنند. اهداف فردی ذکر شده از سوی رهبر، امور فرامادی مثل: ایجاد زمینه تدبیر، اعتلای جنبه هدایتی، تعالی معنوی، گسترش فکر و عقیده، شادی و سکینه‌ی روح و افزایش تقوا و ضرورت مادی آن اموری چون: عزت، قدرت، دنیوی، پیشرفت، رفاه مادی، امنیت و سلامت و آسایش. اهداف اجتماعی این مساله، در بعد فرامادی: قرب الهی، عزت و حیات طیبه، عدم یاس و ناامیدی ناشی از شکست‌ها و پررنگ شدن تعبد، ایمان و عمل صالح آحاد ملت است.

و در امور مادی تکیه ایشان در سطح اجتماعی، بیشتر تنظیم روابط اجتماعی، پیشرفت عزتمندانه مسلمین در سایه عزتمندی قرآن، بی تفاوت نبودن در قبال ظلم و به خصوص ظلم به جوامع اسلامی دیگر، و مبارزه در راستای ظلم‌ستیزی است. محکم‌ترین و بیشترین استدلال‌های رهبر معظم انقلاب در حفظ قرآن به امور اجتماعی برمی‌گردد. حتی اموری که در قسمت فردی گفته شد، گویا قرار است که نفعش به اجتماع برسد و در جهت اعتلای نظام مقدس حکومت اسلامی که - اهم واجبات است - مصروف گردد. در سال‌های اخیر توصیه به حفظ قرآن از طرف رهبر فرزانه انقلاب اسلامی به شدت کاهش یافته است که به نظر می‌رسد به جهت این است که با توجه به توصیه مستمر و همیشگی ایشان به بالا رفتن سطح فهم قرآنی در جامعه و با وجود افزایش چشمگیر تعداد حفاظ، داعیه اصلی ایشان در حفظ قرآن، در حد انتظار برآورده نشده است.

پیشنهادهات

۱. بررسی آفات حفظ بدون تدبیر در نگاه رهبر انقلاب؛
۲. مطالعه و یافتن راه‌های افزایش تعمیق فهم و انس با قرآن در جامعه.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع

- قرآن کریم (۱۳۷۳). ترجمه ناصر مکارم شیرازی، چ ۱، قم، دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
۱. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبة الله (۱۳۸۵). شرح نهج البلاغه، چ ۲، بی جا، دار احیاء کتب العربیه.
۲. ابن اثیر جزری، عزالدین، مبارک بن محمد (۱۳۸۳). النهاية فی غریب الحدیث و الاثر، بی جا، بیروت، بی نا.
۳. ابن جزری، شمس الدین ابوالخیر (بی تا). النشر فی القراءات العشر، تصحیح علی محمد ضباع، بیروت، دارالکتب العلمیه.
۴. ابن سعد، محمد (۱۴۱۰). الطبقات الکبری، بی جا، بیروت، المطبعة التجاریه الکبری.
۵. پایگاه اطلاع رسانی مقام معظم رهبری؛ به نشانی: www.khamenei.ir.
۶. حلی، جعفر بن حسن (۱۴۰۸). شرائع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام، تصحیح محمد علی بقال، چ ۲، قم، موسسه اسماعیلیان.
۷. دهنخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). لغت نامه، تحقیق حسن احمدی گیوی، محمد معین، سید جعفر شهیدی، بی جا، تهران، موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران (روزنه).
۸. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲). المفردات فی غریب القرآن، محقق صفوان عدنان الداودی، بی جا، بیروت، دارالقلم.
۹. رامیار، محمود (۱۳۶۹). تاریخ قرآن، بی جا، تهران، امیرکبیر.
۱۰. زبیدی، محمد مرتضی (۱۴۰۸). تاج العروس، بی جا، بیروت، دارالفکر.
۱۱. زرکشی، بدرالدین محمد بن عبدالله (۱۳۷۶). البرهان فی علوم القرآن، محقق محمد ابوالفضل ابراهیم، چ ۱، بیروت، دار احیاء کتب العربیه.
۱۲. زنجانی، ابو عبدالله (۱۴۰۴). تاریخ القرآن، ترجمه ابوالقاسم سحاب، بی جا، تبریز، کتابفروشی سروش.
۱۳. سیوطی، جلال الدین عبدالرحمان بن ابی بکر (۱۳۹۴). الاتقان فی علوم القرآن، محقق محمد ابوالفضل ابراهیم، بی جا، قاهره، الهیئه المصریه العامه للکتاب.

۱۴. صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم (۱۰۵۰). *الحاشیة علی الإلهیات*، محقق ناجی، چ ۱، بی جا، بیدار.
۱۵. صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم (۱۹۸۱). *الاسفار الاربعة*، حاشیه، علامه طباطبائی، چ ۱، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
۱۶. طباطبائی، سید محمدحسین (۱۳۶۰). *نهایة الحکمة*، محقق عباسعلی زارعی سبزواری، چ ۱، قم، موسسه النشر الاسلامی.
۱۷. طباطبائی، سید محمدحسین (۱۳۶۳). *المیزان فی تفسیر القرآن*، چ ۱، قم، بنیاد علمی و فکری علامه طباطبائی.
۱۸. طریحی، فخرالدین نجفی (۱۳۷۵). *مجمع البحرين*، محقق احمد حسینی اشکوری، تهران، مکتبه المرتضویه.
۱۹. عمید، حسن (۱۳۸۹). *فرهنگ عمید*، چاپ ۴۲، تهران، امیرکبیر.
۲۰. فراهیدی، خلیل بن احمد (بی تا). *العین*، محقق مهدی مخزومی و ابراهیم سامرائی، بی جا، بی جا، مکتبه الهلال.
۲۱. قرطبی، محمدبن احمد (۱۳۸۴). *الجامع لاحکام القرآن* (تفسیر قرطبی)، تحقیق احمد البردونی و همکاران، چ ۱، قاهره، دارالکتب المصریه.
۲۲. مجلسی، محمدباقر (بی تا). *بحارالانوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار*، چ ۱، بیروت، موسسه الوفاء.
۲۳. مدنی شیرازی، سیدعلی خان بن احمد (۱۴۲۶). *الطراز الأول*، چ ۱، مشهد، مؤسسه آل البيت علیهم السلام لإحياء التراث.
۲۴. مکارم شیرازی، ناصر؛ با همکاری جمعی از نویسندگان (۱۳۵۳). *تفسیر نمونه*، چ ۱، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۲۵. مکارم شیرازی، ناصر؛ با همکاری جمعی از نویسندگان (۱۴۲۴). *کتاب النکاح*، چ ۱، قم، مدرسه الامام علی بن ابی طالب علیه السلام.